استقلال خپلواکی
www.esteqlaal.net

پوهاند عبدالحی حبیبی ۱۲ دسمبر، ۲۰۲٤

انسان

په عربی کی:

له هغه وخته چي انسان پخپل مسکن او ټك كي پر آرامه سوی او عقلیت یې جګ سوی دئ، ده ته د خپل ځان فکر ورلوېدلی دئ، چي زه له کومه ځایه راغلی یم او چیري ځم؟

انسان په دې اکتفا نه ده کړې چي یوازي د ژوندانه اړتیاوي پوره کړي، بلکي تل د ژوندون ځنګه والی (ماهیت) او غایه پلټي، او تر ژوندانه وروسته هم ښه حال غواړي، د انسان له دغو پوښتنو ګروېږونو څخه د ده لومړني عقلیت هسي ځوابونه ویل، چي ځیني به صادق وه، او ډېر به هم وهمي وه !

نو له دغه جهته د ده په عقایدو کي اصلاحات کېده، د پخوانو افکارو تعدیل او تهذیب کېدی، او

له دغه سببه هم دين او فلسفه پيدا سوه چي د انسان خرافي او وهمي عقايد ور سم کړي.
ادب هر وخت له دين او فلسفې سره پر دې لار ملګرى دئ او د انسان د ځان پېژندني تاملونه او فکرونه ضبطوي، او د حل لار يې هم ښيي، انسان هر وخت د ژوندانه او مرګ فکر وهي، د فن او صناعت او علم په زور يې مشکلات حل کوي، او ډېر د ژوندانه موانع او سختۍ له منځه باسي، ادب هم له انسانه سره په دغه زيار کي مل دئ، او د ده د تفکير او تامل ترجماني کوي، کله يې د بري او سعادت زيرى کوي، کله چي د تشاؤم او قنوط خوا ته ځي.
يو وخت د انسانانو يوه ډله د ژوندانه پر ډګر برى مومي، په ځان باور لري، د خوښۍ او هوسايۍ اسباب ټول ځانته تياروي، دلته نو ادب د دوى دغه د بریاليتوب احساسات څرګندوي، همتونه کلکوي، او د عزيمت فتور او سستي له دوى څخه هېروي. کله چي په مايوسي او ساړه محيط کي ولوېږي، نو د تشاؤم رنګ ځني ښکاري.
د انسانانو د مدني او مهذب مجتمع او د ژوندي ادب خواص هم دا دي چي دا لاندي شيان پکښي وي، د انسان تامل او تفکر په خپل ځان کي، په کايناتو کي د انسان مقام او منزلت د انساني قواوو ازمويښت او غايې او مقاصد يې.
د هر ملت ادب چي په دغو شيانو کي د تفکير آثار او نخښي لري هغه ادب ژوندى او ټينګ او د قيمت خاوند وي، مثلاً يونانى ادب او مدنيت او يوناني فنون ټول د انساني جمال او بطولت بيان په ښه ډول کوي، خو له بله پلوه انساني نقايص هم ښيي، انسان په خوښي او عيش او تمتع کي ډوبوي، د حيات آلام او ويرونه هم ښکاره کوي، مګر له قيده يې د حريت ډګر ته نه راباسي ...
په دې ډول يونانى ادب د انساني ژوند څرګندونه او ښکاره کول په هسي توګه کوي چي يوناني او کلاسيکي ادب ته په اوسنى اروپايي اصطلاح "انسانيات" وايي او سړى يې په مطالعه سره يوازي د هغي پخوانۍ دنيا په اوضاعو نه خبرېږي، بلکي د هغو خلکو د نفس په احوال هم پوهېږي.
د يوناني ادب دغه خاصيتونه او مزايا انګليسي ادب ته هم راغلي دي او په دې ادب کې هم هغسي انساني ابحاث وينو، له يوې خوا لکه يونانى ادب انسان تجميد کوي او ښېګني يې ښکاره کوي له بلي خوا د ياس او تشاؤم خبري لري.
د يونان ډرامو يو موضوع تعقيب کړې وه او هغه دا وه، چي انساني آمال يې د نصيب او قسمت په توره پرېکوله، انګليسي ادب هم دغه روح لري.
د شکسپير د رواياتو موضوعونه کټ مټ د يوناني ډرامو په ډول دي، هملټ، ايتل، ماکيت عيناً لکه يوناني ډرامي هغسي دي. د ابطالو، مشاهيرو او پهلوانانو بيان کوي، د عقل، شجاعت او نورو فضايلو مظاهر ښکاره کوي، مګر سره د دغه هم بيا د ټولو لويانو او اتلانو مقدرات د

نصیب په لاس ورکوي. نو د ده روایات او کیسي د انساني حیات مختلف پلوونه ښکاره کوي. شفقت، یاس، احتقار، اکبار، سخریه او خندا ټول پکښي وي. په نوي انګلیسي ادب کي هم په انساني نفس کي د تامل ابحاث ډېر دي، ادباء ټل د نفس د مطالبو او منزلت او خطر څرګندونه کوي، مثلاً هارډي دغه بحث له تمثیلي حالته د عادي کیسي ډګر ته راوستلی او د اتلانو او ابطالو څخه یې عادي مجتمع ته هم راکش کړی دئ. ده "تس" نومي فقیره ښځه د "اوفیلیا" بډایي سره سمه کړې او اقویاء یې له بې وزلو سره په انساني آمالو کي پرتله کړي دي او دا یې ښکاره کړې ده، چي د انساني نفس میلان او آرزو په هر حال کي سره ورته ده.

د ادب بل مشهور او مهم بحث مرګ دئ، چي د انسان په ژوندانه کي ډېر اثر لري، او ټل انسانان دې خوا ته ملتفت دي، لوی لوی ادباء په خپل ادب کي دې شي ته ځای ورکوي او انسان یې له پېښېدلو او راتګه خبروي، عمر خیام خپل ډېر رباعیات دې مقصد ته وقف کړي دي، شکسپېر هم ټل په مرګ کي فکر وهي، ورته ګوري د خپلو روایاتو ابطال د مرګ له پلوه ږغوي، هملټ په خلوت کي د مرګ فکر وهي، ځي د خپلي میني له پاره قبر کیني، د نورو مړو کوپړی راکاږي چي هلته خپله مینه ښخه کړي. دی په خپلو عشقي بدلو کي ټل د حزن او ویر پر وخت د مرګ یادونه کوي.

شیرلي یوه ښکلي سندره لري، چي د مرګ بیان کوي، دا سندره دوني مشهوره ده چي اکثر بیتونه یې د متل په ډول په خولو کي لوېدلي دي، او د عمر خیام له ډېرو رباعیاتو سره مطابقت هم لري.

کیټس یو خورا ښه شعر لري چي د خپل ضعف پر وخت د مرګ له بسیئ (شبح) سره داسي مخامخ کیږي :

"هغه وخت چي ما ته بېره راولوېږي چي زه به د ډېرو عقلي میوو تر ټولو دمخه ولاړ سم ... او دغه به لکه پخې مېوې پخپلو کتابو کي ځای نه کړم ... هغه وخت چي د شپې پر مخ د ستوریو رموز وینم، او دوی د لوړي دنیا داستان راته لولي، او زه پوهېږم چي زما ژوندون هم لکه دوی تر سهاره دئ ... هغه وخت چي زه پوه سوم چي ای ښکلې بیا به تا ونه وینم، او ستا د میني سحرناك قوت به نه وي ... نو په دغو وختو کي زه د نامرادي دنیا پر غاړه درېږم او فکر کوم ... تر څو چي مینه او لوبي دواړه ورکیږي".

انګلیسي ادباء په دغه باب کي له دریابه سره عجیبي خبري لري، د "ټنیسون" بیتونه په دې خصوص تر ټولو ښه دي، دی دریاب مفکر او غمجنویني، له دې جهته چي یو ښه صدیق او دوست ځني تللی دئ او هلته وایي :

"ای دریابه ! ځان پر کلکو پربنو مات کړه ! هغه د ماهیګیر زوی چي د خپلي خور سره لوبي

کوي، څنګه خوښ دئ ! اما زه ... هغه لاس چي به مي تل په لاس کي و، راڅخه ولاړ ... او هغه څوك چي به راته ږغېدی پټه خوله سو ...".

شيلي هم زمانه له دريابه سره تشبيه کوي، او داسي خطاب ورته کوي :

"اې ناپايه دريابه ! چي څپې دي کلونه دي، او د انسان د اوښکو په ترو وتريو يې ستا مدوجزر پر انسانيت راګرزېدلی دئ ... نو ته نور څه غواړې؟ د انسان بقايا خپلو وچو او بې ګټو غاړو ته راوغورځوه !...".

په دې ډول انګليسي ادباوو د مرګ تصوير کړی دئ او لکه د انسان په فطرت کي چي پرته ده، دوی تل د انسان په ماضي او حاضر او مستقبل کي فکرونه کوي، کله د حيات ښېګني او خوندونه ښيي، کله يې سرور او بدئ بيانوي کله يې توره خوا او کله يې رڼه خوا څرګندوي.

د انسان سپين اړخ د ابطالو په شهامت او د جمال په ښکلا، او د ژوندانه په ښېګڼو ښکاره کوي، او نور اړخ يې د شقاوت او وير او الم په مناظرو کي ښيي، نو اديب پر ژوندانه احتواء کوي او ټول د حيات ډولونه او فنون ګوري، هر پلو يې لکه چي ښايي هغسي څرګندوي.

ټنيسون په هغه قصيده کي چي د يوه خپل مړه ملګري په وير کې نظم کړه يوازي د خپل ملګري ياد او وير نه کوي، بلکي د ژوندانه مختلف نواحي ګوري، او په عامه سترګه يېويني. شکسپېر هم د ميني او رشتيا ميني پر لار خپل ټول نفسي خفايا څرګندوي، دی يوازي انسان د نصيب او قسمت په لاس کي نه اچوي، بلکي د شهامت او بطولت پر لار يې د اميد او آرزو په رڼا کي سترګي ور خلاصوي.

د انسان تور اړخ اکثر شعراء او ادباء په زړه ژوبل کړي دي، مورډ سورټ چي خپل احلام په ښه او روڼ انساني مجتمع کي تصوير کول د فرانسي لوی انقلاب هسي خواتوری کړ چي فقط د فطرت ښکلاوو ته يې مخ وګرځاوه او خپل اشعار يې د طبيعت په ستاينه ښکلي او خواږه کړل، کيټس چي د ژوندانه له ويرو او تيارو څخه په عذاب سو، هم يې دغي خوا ته مخه کړه.

د شيلي يو شعر (او زيماند ياس مصري) د انسان دغه دوه اړخه ښه تصوير کوي، د انسان بطولت او ضعف او فنا څرګندوي او وايي :

"ما يو مسافر په يوه زړه مځکه کي وليد چي ويل يې : په دښت کي دوه بوټي د ډبرو تر منځ شنه سول شاوخوا يې رېګو نيولي وه، ريښې يې ټينګي نه وې، دې بوټي د خلکو له زړو څخه غذا خوړله او د لاس و پښو څخه يې نار جوړ سوی و، او دا کلمات پر ښکاره کېدل : "لوړ او زيمانديابس ملك الموت" اې جبارانو زما حال وګورئ ! هيڅ شی نه دئ راپاته، شاوخوا ته بېله وچي صحرا او بټ بېديا او وچو رېګو بل شی نسته".

په دې ډول شیلي د هغه پاچا عظمت، او د مرګ سطوت او د فنا بطش او سختي په ښه ډول په فني قلم تصویر کوي.

عربي ادب هم د انسان نشئت او احوال او د ورتګ ځای ته ډېر ملتفت دئ هر ځوني چي ثقافت او حضارت د دوی ډېر سوی دئ هغوني یې دغي خوا ته ډېره توجه کړې ده.

په جاهلي ادب کي فقط لږ لږ اشعار داسي موندل کېږي چي شاعر د انسان ضعف او د ژوندانه لنډوالی بیانوي، په دغه عصر کي شاعر تل د ځان او خپلي قبیلي مجد او لوړتیا وایي، مګر هر ځوني چي علم او پوهنه ډېرېږي، عربي شاعر د انسان فناء او ضعف ته ډېر ملتفت کېږي. د اخطل او شماخ او جمیل په اشعارو کي دغه شی دوني نه لیدل کېږي لکه د بشار او ابو نواس او ابو تمام په شعر کي چي سته. په دریم او څلورم هجري قرن کي دا تفکیر د علم او فلسفي د پخېدلو سره ډېر پوخ سو او د عربي لویو شاعرانو په افکارو ګډ سو. مثلاً ابن الرومي، متنبي، شریف، معري ټوله دغه انساني فلسفه پخپل شعر کي لري، ابن الرومي ژوندون له طبیعي ښکلا څخه یوه ننداره بولي او اغتنام یې هم لازم ګڼي، معري ژوندون شقاوت او متصل شر بولي، متنبي خلك ټول د قتل وړ بولي او وایي :

و من عـرف الایام مــعرفتي بها

و بالناس روی رمحه غیر راحـم

دغسي عربي شاعران تل د انسان په ژوندانه کي غور کوي او هر څوك یې د خپل تشخیص سره ستایي، دوی ویني چي انسان څنګه ضعیف او څنګه هم لوړ دئ؟ د ژوندانه دواړه اړخونه یې په غور ګوري، متنبي پخپل شعر کي د اسلامي امپراتورۍ شاوخوا ویني، ګوري چي تر اسلام دمخه شرقي خوا یعني ایران څه طمطراق درلود او اوس څنګه دئ، نو وایي:

این الاکاســره الجـــبابره الاولی

کنز والکنوز فما یقین و لا یقوا؟

بیا غربي امپراتورۍ مصر ته ګوري، او داسي یې یادوي :

این الذي ا لــهرمان من بنیانه؟

ما قومه؟ ما یومه؟ ماالمصرع

یعني کسراګان او هغه ددوی خزاني څه سوې؟ هغه څوك چي د مصر اهرامونه یې بنا کړي وه څه سوه؟ قوم یې څه سو؟ ورځ یې څه سوه؟

***

انګلیسي او عربي ادب چي انسان ته کم نظر لري په لنډ ډول مو لوړ ولوست، د پښتنو ادب هم طبعاً د انسان په ماهیت کي ړ.غیږي، شعراء او ادباء د دغه تفکیر په دریاب کي غوټه کیږي.
هغه ادب چي د بساطت او بداوت په غیږ کي تربیه سوی دئ، طبعاً دغسي فلسفي او علمي کتني نه لري، مګر کم ادب چي موږ يې کتابي ادب بولو، په دغو افکارو ډك دئ.
پښتو ادب شدیداً د مشرق د تصوف تر اثر لاندي دئ دا ښکاره ده چي تصوف تر هر څه ډیر په انساني نړۍ کي تدقیق کوي، فلسفه چي د انسان او انسانتوب له پاره کم معاییر لري هغه ټول په تصوف کي خوندي سوي دي، او د فلسفې د نیوفلاطونیزم مسالك کټ مټ په تصوف کي سته.
له هغه وخته چي پښتو ادب نشوونما کړېده، پر مشرق او د پښتونخوا په شاوخوا کي د تصوف افکار عام وه، ایران او هند د دغو افکارو مهم مراکز دي. علاوه پر دغه د یونان د فلسفې د نوي فلاطونیت اساسونه چي د عربو په فلسفه کي ټینګ سوي وه دا ټول په شرقي دنیا کي له مصره تر چینه د عربي ژبي په وسیله خپاره سول او د پښتو پر ګاونډي ادب یعني د ایران او هند پر ادب يې ښکاره اغېزه وکړه نو ځکه د تصوف مبادي او اصول په ادب کي کټ مټ د پاړسو په دود داخل سوه.
د پښتو د ادب نظر انسان ته، کټ مټ هغه د تصوف او نیوفلاطونیزم نظر دئ، چي انسان د لوی خالق او صانع د قدرت مظهر، او د ده د جمال یوه ننداره ګڼي، او ټولي ښېګڼي يې د قدرت له سرچینې اقتباس بولي، خوشحال خان د انسان دغه ظاهري بدن چي د ده په ادبي او ښکلي تعبیر، "د اومو خاورو کندو" دئ د قدرت له ښکلا او ښایسته ښکلا زېبایۍ څه نماینده بولي، او هسي وایي :

د اومـــو خـــــاورو کــــندو دئ
تا زېبا کـــــــړ په څـــو رنګـــه
عجـــب زړه دي پکښـــي کېـــښ
تا دانا کـــــړ په څــــو رنګــــه
د ثـنا ژبه دي ورکـــــــــــړه !
تا ګـــویا کـــړ په څـــو رنګـــه
مـــعرفت دي پـــکښـــي کـیـــښ
تا آشـــنا کـــړ په څـــو رنګـــه

دا نظر په ټولو ادباوو او شاعرانو کي عام دئ او زما په عقیده دغه راز افکار له خورا پخوانۍ زمانې څخه په پښتو کي وه، ځکه چي د نوو محققینو د پلټني له رویه عین د ویدا کتاب هم د تفکیر هسي رنګ لري او د "وحدت الوجود" فکر له هغه وخته په آریایي اقوامو کي و.
علامه ابو ریحان البیروني په کتاب ا لهند کي له هندي آریایي کتابو څخه مفصلاً دغه عقاید

بيانوي، پخپله اپنشده چي د ويدا په شروحو کي يو کتاب دئ، دغه آريايي فکر ښه توضيح کوي.
ريګويدا هم انسان ته په لوړ او کښته اصل قايل دئ، ملکي او علوي اخلاق او ښه اوصاف يې له (ديوس پتا) يعني آسمانه څخه ګڼي او "پرتهوي ماتا" يعني مځکه يې مور بولي. دغه دوې خواوي يعني لوړ او کښته تل د انساني فطرت، خميره بولي او له دغه جهته نو د انسان عظمت او لوړتيا او بيا دده کښته توب هم سنجوي.
دغه فکر چي له پخوا زمانې څخه په پښتنو کي موجود و اسلامي تصوف ښه پسي ټينګ او ښکاره کړ، چي پخپله د انسان وجود د خالق د قدرت يو جامع مظهر دئ، خوشحال خان وايي :

د دې خپل وجود په باغ کي

په هر شان ننداره ګــوره

چي هر ګل و ته نظر کړې

د باغــوان ننــداره ګــوره

بل ځای د انسان لويتوب هسي څرګندوي :

جهــانونـــه څــه لړ نـــه دي

تـه يـــې نه وينـــي نـادانـــه !

ګوره څو دي هسي زمـکي؟

ګــوره څــو هسي اسمانه؟

واړه ځای دي ستا په زړه کي

اې تر عــرش لويــه انسانه !

آئیـــنه د زړه صــقل کړه

چي يې ووينې اې جانه !

که دي دا ننـــداره وشـــي

جـــدا نـــه يې له سبحانه !

په دې ډول پښتو ادب انسان يو لوړ مخلوق او د خالق د قدرت ښکلی مظهر ګڼي، مګر د دغه مخلوق د ضعف او عجز خوا هم روښانه کوي، متنبي عربي شاعر د دغه مقصد له پاره تر خپل محیط او عصر دمخه تی، د کسرى او د اهرام د بنا کوونکي ياد يې د عبرت په ډول کاوه، مګر خوشحال خان د خپل عصر په مناظرو کي هسي د عبرت ننداره راښيي :

اورنګـــزېب چي آرايش د تخت و تاج کـا
تخت و تاج به يې مرګی تاخت و تاراج کـا
په جـــهان کي به يې پاتو ښـــه بد نوم شي
ده زده، چـــاري د کـــسی که د حـــجا کا

رحمان بابا د انسان ژوند د مځکي او اسمان د ژرندي تر پلو لاندي څنګه تصوير کوي :

هـــسي تېز درومي دوران
ګــويا بــرق دئ درخـــشان
د آسيا په څــېر ګــردش کــا
پـه زمـــين بانــدي آســـمان
کـــکرئ دي د ســـــــړيو
چي ووړېږي تــر دا مـــيان

وګورئ ! انګليسي شاعر د زمانې بېوفايي او د انسان د فنا مدهش منظر د درياب په څپو کي ښکاره کاوه، د پښتانه شاعر دغه تصوير، چي د انسانانو ککرئ د آسمان او مځکي د پلو تر منځ اوړه کيږي هم ډېر عبرتناك دئ !

په ملي شعر او لنډيو او بدلو او نارو کي هم د انسان د مختلفو اوضاعو او احوالو بيان راځي، مګر دا تصاوير ډېر ساده او سپېڅلي او بديع دي، ځکه ما دمخه ويلي دي چي داسي افکار د فلسفي او علمي رڼا سره ډېرېږي او دا پوښتني د يوه لوستونکي په دماغ کي تر نالوستونکي ډېر ځای

مومي.

د پښتنو شفاهي ادب يعني لنډۍ، ناري، بدلي اکثري د ميني له دنيا سره اړه لري او په دې نړۍ کي يو عاشق او مين د انساني نفس اکثر احوال او واردات ښوولای سي، مثلاً د انسان ضعف او نامرادي په دې الفاظو تصوير کوي :

خـوله مــي خنـــدا ته نـــه جـــوړيـــږي
بېلتون ځاپېړي پر سپين مخ راکړي دينه
د دنيـــا فنـــا او تـــرېـــده هســـي ښـــيي
پـــه دنيـــا مــــــه نـــازېـــږئ خـــلکو !
د شاه جهان پاچا څه پاتــه شوه ملـــکونه

د مرګ مدهش مناظر څنګه تصوير کوي :

قـــبر ســوری شـــو، ښـــي مـــاتـــي
جانان شو خاوري د بيابان بادوني وړينه
قبـــر ســوری کــــه حـــل مـــي ګـــوره
پر خمـــارو سترګـــو مي پرېواته ګرزونه

کابل مجله، ۱۳۲۳ ش کال، ۸ ګڼه، ۱-۵ مخونه.